

PUL MUOMALASI TUSHUNCHASI VA UNI TASHKIL ETISH USULLARI

Mittilayev Ibrohimjon

iqtisodiyot va qurilish instituti asissenti.

Yuldashev Islombek ilxomjon o'gli

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti

2-kurs sug'urta ishi yo'nalishi talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif pul muomalasi tushunchasi va uni tashkil etish usullari haqida fikr yuritgan. Jumladan, Pul muomalasi bu pullarning naqd va naqd bo'lmagan shakllardagi doiraviy aylanishi kabi masalalar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Pul, muomila, usul, munosabat, bank, funksiya, huquqiy, tartibot, tashkil etish, omil, tovar, qonun.

Ключевые слова: Деньги, сделка, метод, отношение, банк, функция, право, порядок, организация, фактор, товар, право.

Key words: Money, transaction, method, relationship, bank, function, legal, order, organization, factor, commodity, law.

Dunyoning barcha mamlakatlarida pul muomalasini amalga oshirish va tartibga solish Markaziy banklarga yuklatilgan. Bu erda Markaziy banklarning mustaqillik darajasi muhim o'rin tutadi. Ayrim davlatlarda misol: Ispaniyada Markaziy bankning mustaqillik darajasi past. SHu jumladan Angliyada ham past. SHu sababli pul muomalasiga oid muhim qarorlarni qabul qilishda hukumatning roziligi talab qilinadi. Markaziy bank pul muomalasini amaldagi qonunchiliklarga qat'iy rioya qilgan holda boshqaradi. Bunda eng asosiy qonun hujjati bo'lib “Markaziy bank” to'g'risidagi qonun hisoblanadi.

Pul muomalasi bu pullarning naqd va naqd bo'lmagan shakllardagi doiraviy aylanishi bo'lib, bunda pullar to'lov vositasi va muomala vositasi funksiyalarini bajaradi. Pul muomalasi jarayonida ishtirok etadigan pullar 2 ga bo'linadi.

1. Aktiv pullar-bevosita to'lov jarayonidagi pullardir. SHu pullar tufayli T-P (tovar pul) yoki P-T jarayoni nihoyasiga etadi.

2. Passiv pullar-deganda aholining, korxonalarining va davlatning banklaridagi hisob raqamlarida turgan pullar hamda aholining qo'lidagi naqd pullar tushuniladi.

Pul muomalasi davlat-huquqiy mazmunga ega. Davlat deyilishiga sabab shundaki, pul muomalasi barcha davlatlarda faqat davlat tomonidan tashkil qilinadi. Huquqiy deyilishiga sababi pul muomalasi bo'yicha qabul qilingan me'yorlar va qoidalarning talablari pul muomalasida ishtirok etuvchi barcha subektlar uchun majburdir.

Bir guruh rus iqtisodchi olimlarining fikriga ko‘ra pul muomalasi faqat naqd pullarga xos. Ularning fikriga ko‘ra, “naqd pullarning tijorat banklarining kassasidan chiqib bir subektdan boshqasiga o‘tishi pul muomalasi” deyiladi. Ammo juda mashhur bo‘lgan darsliklar F. Mishkinning pullar, bank ishi va moliya bozorining iqtisodiy nazariyasi” nomli darsligida va edvin Dolanning “pullar, bank ishi va pul kredit siyosati” darsligida pul muomalasi pullarning muomala vositasida talqin qilingan. MDHga a‘zo mamlakatlarning bank amaliyotida pul muomalasi deganda faqat naqd pullar bilan bog‘liq tartibotlar tushuniladi. Pul muomlasini tashkil qilish va tartibga solish bir nechta omillarga asoslanadi:

1. Ana shunday muhim omillardan biri pul-tovar munosabatlarining mavjudligi hisoblanadi.
2. Yana bir omil pul mablag‘larining tovarsiz harakatlanishi hisoblanadi. M-n X.YU.S lar va aholi davlatga soliq to‘lashi.
3. Pul muomlasining meyoriy huquqiy asoslarining mavjudligi.
4. Pul muomlasini tashkil qiluvchi va tartibga soluvchi institutlarning mavjudligidir. Odatda pul muomlasini Markaziy bank tomonidan tashkil qilinadi va tartibga solinadi. Lekin pul muomlasini tashkil qilishda bank tizimining 2-chi pog‘onasida turuvchi tijorat banklari rol o‘ynaydi.

Pul massasi- yuridik va jismoniy shaxslarga hamda davlatga tegishli bo‘lgan naqd va naqdsiz ko‘rinishdagi pul mablag‘larining yig‘indisidir.

Pul multiplikatori – muomaladagi pul massasini qay darajada o‘sib yoki kamayib borayotganini ko‘rsatadi.

$$PM = \frac{M2}{\text{Pul bazasi}}$$

PM – pul multiplikatori

Pul bazasiga quyidagilar kiradi:

1. Markaziy bank tomonidan muomalaga chiqarilgan naqd pullar
2. Tijorat banklari tomonidan Markaziy bank foydasiga qilingan majburiy zaxira ajratmalari.

Markaziy banklar tijorat banklari jalb qilgan resurslarning bir qismini majburiy tartibda olib qo‘yadi. O‘zbekistonda tijorat banklarining majburiy zaxira ajratmalari summasini Markaziy bank ularning balansidan olib qo‘yadi. AQSHda va Evropada majburiy zaxira ajratmalari summasi tijorat banklarining balansida qoladi.

3. Tijorat banklarining Markaziy bankning balansida ochilgan nostro vakillik hisob raqamidagi pul mablag‘lari

Pul multiplikatori pul massasiniqanday suratlarda ko‘payotganligini ko‘rsatadi. SHu sababli Markaziy bank pul massasining dinamikasini va inflyatsiya darajasini kuzatish uchun unga pul multiplikatori kerak.

Pul massasini tavsiflovchi muhim ko‘rsatkichlardan biri pul aylanish tezligi hisoblanadi.

$$V = \frac{YaIM}{M2} \quad YAim\text{-nominal } YAim \text{ inflyatsiya hisobga olingan.}$$

Pul aylanish tezligini aniqlashda boshqa formulalar ham mavjud:

$$V = \frac{YaIM * 12}{n * M2}$$

n- tugagan yoki o‘tgan oylar soni

Pul massasi darajasini tavsiflovchi muhim ko‘rsatkichlardan yana biri monetizatsiya koeffitsienti:

$$MK = \frac{M2}{YaIM} * 100\%$$

MK- monetizatsiya koeffitsienti

Xalqaro valyuta fondi ekspertlari fikricha bu ko‘rsatkich 30% bo‘lishi kerak.

Jahon banking ekspertlari fikriga ko‘ra bu ko‘rsatkich 40% bo‘lishi kerak.

O‘zbekistonda 2013-yil 1-yanvar holatiga monetizatsiya koeffitsienti 22.3%ni tashkil qiladi.

Pul muomalasi qonuni.

1. Pul agregatlari, ularga tavsifnoma va pulni tartibga solish amaliyoti va unga ta’sir qiluvchi omillar.

2. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida pul muomalasini tartibga solish va barqarorlashtirishda Markaziy bankning roli.

1. Pul muomalasi qonuni

Qiymat qonuni va uning muomala doirasida yuzaga chiqish shakli – pul muomalasi qonuni tovar-pul munosabati mavjud bo‘lgan barcha ijtimoiy tuzumlarga xosdir. Qiymat shakllari va pul muomalasi taraqqiyot yo‘lini tahlil qilayotib, K. Marks pul muomalasining qo-nunini ochdi. Bu qonunga asosan muomala vositasi funksiyasini amalga oshirish uchun kerak bo‘lgan pul miqdori aniqlanadi.

Metallik pul muomalasida muomaladagi pul miqdori stixiyali tarzda, pullarning xazina funksiyasi yordamida tartibga solib turilgan. Agar pulga ehtiyoj kamaysa, ortiqcha pullar (oltin tanga) muomaladan xazinaga oqib o‘tishi kuzatilgan yoki aksincha. SHunday qilib, muomaladagi pul miqdori kerakli darajada ushlab turilgan. Keyinchalik, muomalaga banknotalar chiqarilishi va ularning metal-lar (oltin yoki kumush)ga erkin almashinishi ham muomalada pulning ortiqcha miqdori bo‘lishini inkor etadi.

Agar muomalada oltinga almashinmaydigan banknotalar yoki qog‘oz pullar (xazina biletleri) amal qilsa, u holda naqd pul muomalasi pul muomalasi qonuniga asosan amalga oshadi.

Qog‘oz pullar miqdori muomala uchun kerak bo‘lgan oltin pul-larning nazariy miqdoriga teng bo‘lganda pul muomalasida hech qanday salbiy jarayonlar yuz bermaydi. YUqorida ko‘rsatilgan talab pulning barqarorligini ta’minlaydi, shuningdek, pul muomalasi mavjud bo‘lgan barcha ijtimoiy tuzumlarda o‘z kuchiga ega.

Pul muomalasi qonuni muomaladagi tovarlar massasi, ularning narx darajasi va pul muomalasi tezligi orasidagi iqtisodiy aloqa-dorlikni aks ettiradi. Bu qonunga asosan muomala uchun zarur bo‘lgan pul miqdorini quyidagi formula bilan ifodalash mumkin:

$$\frac{\text{Реализация килинадиган товарлар нархи суммаси}}{\square} + \frac{\text{Кредитга сотилган товарлар}}{\square} + \frac{\text{Мажбуриятлар бўйича тўловлар-суммаси}}{\square} = \frac{\text{Бир-бирини қоплайдиган тўловлар суммаси.}}{\square}$$

Пулнинг муомала ва тўлов воситаси сифатида ўртача айланиш тезлиги.

sh

rivojl va shart-sharoitlarga bog‘liq bo‘lgan talabning oshishi va shi ko‘rsatadi. Muomala uchun zarur bo‘lgan pul miq-doriga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy omil – bu tovarlar va xizmatlar bahosi hisoblanadi. Pul miqdori tovarlar va xizmatlar bahosiga to‘g‘ri proporsional, ya’ni tovarlar va xizmatlar bahosining oshishi muomalaga ko‘p pul chiqarishni talab qiladi. Pul miqdoriga ta’sir qiluvchi ikkinchi omil – bu pulning aylanish tezligi hisoblanadi. Bu omil pul miqdoriga teskari ta’sir ko‘rsatadi. Odatda, pul qanchalik tez aylansa, muomala uchun zarur bo‘lgan pul miqdori shuncha kam talab qilinadi va aksincha.

Muomala uchun zarur bo‘lgan pul miqdorini kamaytirish uchun quyidagi choralarni amalga oshirish muhimdir. Bular:–iste’mol kre-ditni rivojlantirish; kreditga qanchalik ko‘p tovar sotilsa, shuncha kam miqdorda pul muomalada kerak bo‘ladi;

- naqd pulsiz hisob - kitoblarning rivojlanishi;
- pullarning muomala tezligini oshirishga erishish va bosh-qalar.

Har bir jamiyat pul muomalasi qonuni talablarini hisobga ol-gan holda ish yuritishi zarur. Chunki pul muomalasi qonunining buzilishi pul barqarorligiga putur etkazadi. Bu holda muomalaga chiqarilgan pul miqdori muomaladagi tovarlar bahosidan oshib ke-tishi, ya’ni inflyatsiya bo‘lishiga yoki pul tanqisligiga (etishmov-chiligiga) olib kelishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, pul muomalasini ushlab turish shart-sharoitlari va qonuniyatlari ikki omilning o‘zaro ta’siri bilan, ya’ni xo‘jalikning pulga bo‘lgan ehtiyoji va amalda pullarning muomalaga borib tushishi bilan belgilanadi. Amaliyotda ko‘proq uchraydigan hol bu aylanmada xo‘jalikka kerak bo‘lganidan ko‘proq pulning

bo‘lishidir. Bu, albatta, pulning qadrsizlanishiga – pul birligi xarid qobiliyatining tushishiga olib keladi.

Foydanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 23 oktyabrdagi
2. «O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5853-sonli Farmoni.
3. A.V. Vahobov, T.S. Malikov. Moliya.Darslik.Toshkent moliya instituti. - Toshkent: "Noshir", 2012.10-bet.
4. A.N. Antipenko. Sovershenstvovaniye sistema analiza finansovoy ustoychivosti organizatsiy v usloviyax innovatsionnogo razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Belarus: aforeferat diss. na uch step. k.e.n. - M.: Minsk- 2015. 28 s.
5. R.S.SHokirov.Institutsionalnye osnovy sovershenstvovaniya rynochnykh otnosheniy v agrarnom sektore natsionalnoy ekonomiki: metodologiya, teoriya i praktika. Diss.na uch step. d.e.n. - T.: Dushanbe- 2021. 150-155 s.